

You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice

Title: Postawy i oczekiwania młodzieży akademickiej wobec integracji europejskiej

Author: Jolanta Suchodolska

Citation style: Suchodolska Jolanta. (1998). Postawy i oczekiwania młodzieży akademickiej wobec integracji europejskiej. W: T. Lewowicki, E. Ogrodzka-Mazur (red.), "Problemy pogranicza i edukacja : praca zbiorowa" (S. 23-32). Cieszyn : Uniwersytet Śląski. Filia

Uznanie autorstwa - Bez utworów zależnych Polska - Ta licencja zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu zarówno w celach komercyjnych i niekomercyjnych, pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIWERSYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

POSTAWY I OCZEKIWANIA MŁODZIEŻY AKADEMICKIEJ WOBEK INTEGRACJI EUROPEJSKIEJ

„...Kluczem do przyszłości jest odnalezienie idei tego, co mamy wspólnie uczynić i sposobu, w jaki mamy się zorganizować. A wobec tego sprawą podstawową jest kwestia Europy. Europa powinna stanowić ramy naszych działań i punkt oparcia. Przede wszystkim jednak kwestia Europy jest ważna dlatego, ponieważ jest ona taka, jaka jest, a nie taka jaka być powinna...”

Paul Thibaud

Aktualnie obserwuje się, iż Europa¹ zmierza do zjednoczenia² w tempie i zasięgu dotąd niespotykanym w jej dziejach. Procesy te nie są zjawiskiem nowym. Idea jedności społeczeństw europejskich sięga odległych czasów. Istnieje wiele stanowisk, dotyczących jej genezy.³ Urzeczywistnienie tej idei związane było z faktem, że niemal zawsze istniał konflikt między siłami dążącymi do zjednoczenia i ujednolicenia Europy, a siłami, które starały się ją podzielić i zróżnicować.⁴

Obecnie wiele narodów czyni starania, by Europa przybrała nowy kształt, „narodziła się w nowym wcieleniu”,⁵ zarówno kulturowym, gospodarczym, jak i politycznym.⁶ Europejczycy stawiają sobie pytania o istotę europejskości, o granice przyszłej Europy, o cenę odpowiedzialności za nową rzeczywistość społeczną. Istotne jest to, by Europa, składająca się z wielu narodów i wspólnot o wielu tradycjach⁷ jednoczyła się nie tylko w oparciu o nowe inicjatywy społeczno-gospodarcze, ale również w odniesieniu do wartości duchowych, bez których procesy integracyjne skazane są na niepowodzenia. Kręgi chrześcijańskie upominają się o prawidłowo rozumianą wolność, związaną z poszanowaniem praw człowieka,⁸ nawołują do szeroko rozumianej tolerancji wobec innych.⁹ Nowa Konstytucja Europy daje nadzieje na szczęśliwsze życie, życie pełne uprzejmości, radości, szlachetności, wrażliwości na środowisko naturalne człowieka, a także pojawienie się cnót obywatelskich.¹⁰ Powyższe życzenia stają się przedmiotem dyskusji społecznej, toczącej się w wielu środowiskach.

Stosunek społeczeństwa do procesu integracji europejskiej jest problemem niezwykle istotnym, zwłaszcza w sytuacji, gdy — z jednej strony — oczekiwania społeczne są duże, z drugiej natomiast — można przypuszczać, że znaczna część społeczeństwa niechętnie poprze starania o zjed-

noczenie kulturowe narodów.¹¹ W tej sytuacji wielu badaczy tego zjawiska wykazuje duże zainteresowanie problemem, koncentrując swoją uwagę głównie na opiniach społeczeństwa dotyczących jednoczenia, a także na jego postawach¹² względem tego procesu.

Decydując się na badanie orientacji proeuropejskich młodzieży akademickiej studiującej na obszarze pogranicza polsko-czeskiego kierowano się dwoma względami.

Po pierwsze — młodzież ta jako grupa w przyszłości opiniotwórcza, będąca twórcą i użytkownikiem osiągnięć przyszłej, zjednoczonej Europy, zajmuje tu miejsce szczególne, a z uwagi na poziom wykształcenia ważne są postawy i zapatrywania studentów wobec modelu Europy.

Po drugie — znaczna część młodzieży pochodzi z innych regionów Polski, a więc może mieć w stosunku do integracji ukształtowane wyobrażenia odmienne od tych, którymi charakteryzuje się młodzież cieszyńska,¹³ tym bardziej, że — jak wskazują wyniki przeprowadzonych analiz — przejawia ona wysoki poziom patriotyzmu lokalnego.¹⁴

Należy dodać, że stosunek młodzieży do koncepcji zjednoczonej Europy może być uwarunkowany czynnikami, wśród których warto wymienić: otwarte nastawienie na świat, na lokalność (orientacje światowe i lokalne), zainteresowanie procesem integracji, doświadczenia indywidualne, poziom wiedzy ogólnej, a także rozwój intelektualny.¹⁵

W opracowaniu uwzględnione zostaną zagadnienia związane z postawami studentów wobec integracji oraz oczekiwania tej młodzieży w stosunku do życia w zjednoczonej Europie.

W pracy postawiono tezę, że osoby o tzw. „nastawieniu na świat” przejawiają tendencje do akceptacji „Europy bez granic” i tworzenia wspólnot ponadnarodowych, natomiast w postawach osób o orientacji lokalnej przejawia się obawa przed dominacją innych, a tym samym są one mniej przychylnie dla koncepcji otwartych granic i tworzenia wspólnot ponadnarodowych.

Analizie zostały poddane następujące problemy o charakterze badawczym:

A. Czy młodzi Polacy akceptują koncepcję jednoczącej się Europy?

B. Jakie oczekiwania i nadzieje wiążą badani z integracją europejską?

— W jaki sposób przyszła Europa wpłynie na ich życie osobiste?

— Czy będą mieli lepsze, nowe możliwości samorealizacji na polu zawodowym?

— Jakie wartości wniesie „Nowa Europa” w życie jej mieszkańców?

— Jakie wymagania pojawią się w stosunku do Europejczyka wraz z nową sytuacją społeczną?

W przeprowadzonych w roku akademickim 1995/96 badaniach uczestniczyło łącznie 200 studentów III roku Edukacji Wczesnoszkolnej i Wychowania Przedszkolnego. Badaniom tym poddano 172 kobiety i 28 mężczyzn.¹⁶

Zjednoczona Europa — nadzieje i marzenia młodych Polaków

Wyniki badań prowadzonych na zlecenie Komisji Europejskiej¹⁷ prowadzą do wniosku, że zarówno w krajach byłego Związku Radzieckiego, jak i w większości państw środkowej Europy (nawet w Czechach i na Węgrzech) nadzieje i zainteresowania integracją europejską znacznie osłabły.¹⁸ W Polsce natomiast w dalszym ciągu obserwuje się zdecydowany powrót orientacji europejskiej.¹⁹

Powyższy problem — w odniesieniu do grupy studenckiej — znalazł odniesienie w jednym z pytań postawionych w ankiecie. Młodzież akademicka — w zdecydowanej większości — pragnie zjednoczenia Polski z Europą. Postawę akceptującą ideę integracji europejskiej przejawia aż 80,3% badanych, zarówno żyjących na terenie Śląska Cieszyńskiego, jak i w pozostałych częściach kraju.

Warto zwrócić uwagę na fakt, iż zjednoczona Europa dla znacznej części badanych oznacza „Europę otwartą — bez granic”, ale wśród wypowiedzi pojawiły się również określenia charakteryzujące Europę jako „wspólnotę opartą na współpracy ekonomicznej, której zadaniem jest zrównanie poziomu życia społeczeństwa poszczególnych narodów”.²⁰ Obok głosów aprobujących koncepcję jednoczącej się Europy wymienić można również niewielki procent tych, którzy sceptycznie odnoszą się do tego procesu. 6,0% badanych nie akceptuje ewentualnego, nowego ładu europejskiego, a nieliczni (2,7%) uzależniają swoje życzenia w stosunku do integracji od konsekwencji, jakie ona dla nich przyniesie (nie precyzując bliżej, co mają na myśli).

Badana młodzież akademicka — zarówno wywodząca się z obszaru Śląska Cieszyńskiego, jak i spoza niego — wykazuje postawę entuzjazmu wobec koncepcji zjednoczenia Polski z Europą. Ową tęsknotę za „Nową Europą” można tłumaczyć tym, że w niej właśnie pokłada swoje nadzieje i marzenia związane z lepszą, bardziej atrakcyjną przyszłością (osobistą, zawodową, itp.). Powstaje zatem pytanie, jakich korzyści oczekują młodzi Polacy od nowej sytuacji społecznej, jaka będzie dla nich zjednoczona Europa?

W celu uzyskania odpowiedzi na powyższe zagadnienie poddano analizie odpowiedzi studentów na postawione w ankiecie pytania szczegółowe.²¹

Pierwsza kategoria pytań odnosi się do wpływu, jaki wywrze zintegrowana Europa na życie osobiste badanej młodzieży.²² Na pytanie o poziom życia w zjednoczonej Europie 38% ankietowanych odpowiada,

że spodziewa się lepszej sytuacji finansowej, co zarazem zwiększy ich możliwości dostatniego życia. Wśród osób, które przejawiają ten optymizm dominują te, które opowiadają się zdecydowanie za koncepcją integracji naszego kraju z Europą. Wśród badanej młodzieży można wskazać również grupę realistów, stanowiącą 40,7% ogółu badanych, która twierdzi, że warunki materialne społeczeństwa nie ulegną znacznej poprawie, natomiast 21,3% oczekuje, że poziom życia Polaków ulegnie diametralnej zmianie, jednak jej kierunku nie można w chwili obecnej przewidzieć. W wyobrażeniach studentów — Cieszyniaków i studentów z innych regionów Polski — nie zauważa się istotnych różnic statystycznych.

Zapytano młodzież również o to, czy jej zdaniem w zjednoczonej Europie będzie się czuła szczęśliwsza i bardziej zadowolona z życia. Zdania ankietowanych są w tej kwestii znacznie podzielone. Większego szczęścia rodzinnego spodziewa się ogółem 63,5% badanych, aczkolwiek tylko 21% z nich wypowiada się w sposób zdecydowany, natomiast 42,5% studentów żywi jedynie nadzieję, że tak się stanie. Stosunkowo mała grupa młodzieży absolutnie nie wierzy w większe szczęście rodzinne (7,6%) po zjednoczeniu Polski z Europą, a 0,3% osób nie wypowiada się wcale. Jest również grupa, która nie ma jasno sprecyzowanych poglądów dotyczących tego problemu, a 28,6% z nich sądzi, iż trudno jest im cokolwiek na ten temat powiedzieć. Można w tym miejscu dodać, iż w grupie osób, które życzą sobie większego szczęścia rodzinnego, natomiast nie są w pełni przekonane do jego zaistnienia w „Nowej Europie”, dominują studenci wywodzący się ze Śląska Cieszyńskiego. Być może, przyczyn takiej ostrożności szukać należy w ich indywidualnych doświadczeniach związanych z funkcjonowaniem społecznym w specyficznych warunkach pogranicza narodowego.²³

Kolejna kategoria pytań odnosi się do możliwości zawodowych młodych Polaków jakie pojawią się dla nich w zjednoczonej Europie. Większość badanych charakteryzuje brak ufności w stosunku do tego, czy otworzą się dla nich nowe możliwości samorealizacji na płaszczyźnie zawodowej. Powątpiewanie takie wyraziło 58,7% ankietowanych. Warto zauważyć, że znaczną część tej grupy stanowią studenci — Cieszyniaci (35,5% badanych). Duże szanse rozwoju własnej aktywności zawodowej w nowym ładzie europejskim upatrują głównie studenci wywodzący się z pozostałych obszarów Polski, bo aż 25% (na — ogółem 32,6% badanych). Istnieje także pewna grupa osób (8,9%), która nie wierzy w nowe możliwości, sądząc, że będą one gorsze niż obecnie.

Powyższe uwagi (dane) prowadzą do wniosku, że młodzież akademicka nie spodziewa się w zjednoczonej Europie zadawalającej stabilności zawodowej.

Ankietowanym zadano również pytanie o wartości, jakie wniesie integracja (proces integracji) w życie Europejczyków.²⁴ Jak się okazuje cenią oni spokój, stanowiący harmonię życia społecznego, a także wszelkie przejawy samodecydowania w sprawach ważnych społecznie. Największe

nadzieje, a zarazem oczekiwania wiązą badani z takimi wartościami jak: — pokój, życie bez przemocy i konfliktów (86%) oraz — demokrację,²⁵ rozumianą jako wzrost możliwości w decydowaniu o kulturze, polityce oraz życiu publicznym (78,2%). W dalszej kolejności młodzież spodziewa się, że ważna okaże się dla społeczeństwa i jego obywateli — sprawiedliwość, równość szans w życiu (28,8%), a także — w dalece mniejszym stopniu — piękno środowiska naturalnego, w którym żyją (10,3%).

Z odpowiedzi uzyskanych na pytanie o wymagania, jakie „Nowa Europa” postawi przed Europejczykiem, wynika, że powinien on odznaczać się postawą tolerancji i otwartości w stosunku do innych (92% badanych), a ponadto — atutem obywatela zjednoczonej Europy ma być dobra znajomość języków obcych (88,7%), wysoki poziom inteligencji (82%), staranne wykształcenie (70%), a także rozsądek (60,3%).²⁶ Wypowiedzi ankietowanych nie różnicuje w tym zakresie miejsce zamieszkania.²⁷

W odniesieniu do własnego narodu obywatele zjednoczonej Europy powinni — zdaniem badanych — zachować zdecydowanie własną (odrębną) tożsamość narodową. Dlatego też, dla 80,2% badanych absolutnie ważna jest postawa patriotyczna, rozumiana zarówno jako patriotyzm narodowy jak i lokalny (regionalny). Znaczna część studentów (75%) podkreśla w sposób szczególny konieczność zachowania tożsamości lokalnej (regionalnej).²⁸

Zachowanie tożsamości narodowej Polaków — warunkiem zjednoczenia Polski z Europą

Dzisiejsza Europa jest obszarem, na którym obserwuje się współistnienie różnych płaszczyzn tożsamości.²⁹ Społeczeństwa coraz częściej identyfikują się nie z jedną, ale z wieloma wspólnotami terytorialnymi i kulturowymi.³⁰ Dla wielu środowisk świadomość europejska nie kłóci się z postawą patriotyczną, nie zagraża poczuciu tożsamości narodowej. Wobec tego, możnaby zadać pytanie o to, czy poczucie jednoczesnej przynależności do kilku zbiorowości kulturowych jest zjawiskiem naturalnym, czy też stanowi dla danego społeczeństwa pewne zagrożenie?

Z całą pewnością coraz bardziej zaawansowane formy integracji europejskiej, związane ze znoszeniem wewnętrznych granic pomiędzy państwami, przenoszeniem wielu ważnych decyzji na szczebel ponadnarodowy sprawią, że tradycyjna koncepcja państwa narodowego straci na znaczeniu. Nie powinno to jednak wpłynąć na sferę świadomości,³¹ gdyż umacniają się wówczas nowe więzi psychospołeczne, wynikające z przynależności do szerszych wspólnot politycznych i kulturowych.³² Należałoby więc uznać, że budowa zjednoczonej Europy nie musi prowadzić do zniszczenia istniejących tożsamości narodowych. Wręcz przeciwnie — bardziej zintegrowana, wzbogacona w ponadnarodowe kompetencje — pielęgnować może przywiązanie do narodowych wartości lub też

spozstrzegać społeczeństwo jako grupy o silnym poczuciu wspólnoty etnicznej oraz tzw. „konstytucyjnego patriotyzmu”.³³ Po drugie — można przypuszczać, że tożsamości etniczne pogłębią się i wzmocnią, gdy Europejczykom przyjdzie żyć w dwóch różnych od siebie światach, wyznaczonych podwójnym obywatelstwem i podwójną lojalnością.

Problemy te znalazły odzwierciedlenie w pytaniach skierowanych do badanej młodzieży. Studenci mieli do wyboru kilka płaszczyzn tożsamości, w których określają się najczęściej. Wyniki przeprowadzonych analiz wskazują, że studenci mają swoją wizję Europy oraz skalę oczekiwań w stosunku do niej. Nie burzy to jednak funkcjonującego w ich świadomości modelu tożsamości narodowej. W grupie tej aż 83% badanych czuje się przede wszystkim Polakami. Wypowiedzi te charakteryzują postawy studentów — Cieszyniaków, jak i tych, którzy pochodzą z innych obszarów Polski.

Z jednej strony — młodzież pragnie zjednoczenia Polski z Europą (80,3% studentów),³⁴ z drugiej natomiast — nie odczuwa ona — być może jeszcze — potrzeby nazywania siebie Europejczykami. W zdecydowanej większości deklaruje swój związek z szeroko rozumianą ojczyzną i określa siebie jako Polaków (83% badanych).³⁵ Ponadnarodowa płaszczyzna tożsamości ujmowana w kategorii europejskości nie ma dla badanych większego znaczenia, nie czują się oni w sposób szczególny związani z Europą czy kulturą europejską. Tylko nieliczni stanowią wyjątek (0,9%). Są to osoby, które określają siebie głównie w kategoriach europejskich, a następnie — narodowych. Obserwuje się również, że pewna grupa osób identyfikuje się bardziej z regionem aniżeli z Europą (10,3%).

Wobec powyższego można zadać pytanie o to, co sprawia, że studenci pragną zjednoczenia, a jednocześnie — odnosi się wrażenie — że są wobec niej ostrożni? Całkiem prawdopodobne staje się twierdzenie, iż w „Nowej Europie” obawiają się utraty polskiej tożsamości. Wyniki szczegółowych analiz wskazują dość charakterystyczną cechę osób, które wobec zjednoczenia wykazują postawę nieufną, lub nie akceptują go wcale. Są to w zdecydowanej większości Ci, którzy określają siebie jako patriotów (narodowych czy lokalnych). Potwierdza się zatem postawiona w badaniach teza, że osoby o orientacji lokalnej przejawiają brak przychylności (akceptacji) dla koncepcji zjednoczonej Europy, natomiast osoby o orientacji „na świat” są bardziej przychylnie temu procesowi. Wobec tak powszechnej aprobaty społeczności studenckiej dla „Europy bez granic” należy zauważyć, że dla wielu młodych Polaków życie w nowych warunkach społecznych, europejskich nie musi oznaczać utraty tożsamości, ale jej podwojenie, a wraz z nim zjawisko „poliwalencji”³⁶ kulturowej.

Przedstawione dane pozwalają stwierdzić ogromny entuzjazm, a także wielkie nadzieje cieszyńskiej młodzieży związane z udziałem Polski w zjednoczonej Europie. Niemal wszyscy badani chcą, aby doszło do tego udziału, prognozując, że w różnych dziedzinach społeczeństwo uzyskałoby

większe możliwości niż ma obecnie. Oczekiwania te dotyczą w szczególności większego szczęścia osobistego, gdyż — jak twierdzą badani — w Europie większe będzie szczęście rodzinne (63,5%) oraz podniesie się znacznie poziom i standard życia społeczeństwa (38%). Mają również nadzieję, że „Nowa Europa” przyniesie ludziom większą stabilność społeczną, życie bez przemocy, wojen i konfliktów (86%), a także wzrost możliwości realizowania w życiu zasad demokratycznych (78,2%). Obok tych nadziei badani mają również pewne obawy i wątpliwości. Dotyczą one pytania o wpływ Europy na realizację ich zamierzeń zawodowych. Wielu studentów nie jest w stanie przewidzieć, czy ich plany związane z pracą zawodową będą możliwe do urzeczywistnienia (58,7%). Pod wątpliwość poddaje młodzież również kwestię utrzymania w zjednoczonej Europie odrębności narodowych, a wraz z nimi tożsamości społeczeństw. Przypuszczenie, iż w przyszłości odrębności te mogą zaniknąć, charakteryzuje prawdopodobnie sposób myślenia przeciwników integracji Polski z Europą. Młodzi Polacy chcą zatem integracji, ale nie za cenę odcięcia narodu od własnych korzeni, kosztem utraty własnej tożsamości kulturowej.³⁷

Kończąc — można zadać pytanie o to, w jaki sposób przygotować młodych ludzi do życia w jednoczącej się Europie? W odpowiedziach na to pytanie najczęściej wskazywana jest kultura. Mówi się o konieczności odbudowy kultury europejskiej bez niszczenia jej kultur narodowych. Aby tę odbudowę uprawdopodobnić, należy przede wszystkim zreformować szkolnictwo. Jean-Marie Domenach pisze: „otworzyć szkolnictwo ku Europie znaczy przewidzieć w programach (zwłaszcza w nauczaniu języków, historii, literatury) uprzywilejowane miejsce dla naszych sąsiadów, którzy stają się współobywatelami tej samej co my Europy”.³⁷

PRZYPISY

¹ Europa jest pojęciem, które zaistniało już w starożytności, w dociekaniach astrologiczno-geograficznych w „Tetrabiblion” Ptolemeusza; Europa i co z tego wynika. Rozmowy z Castel Gandolfo 1985, tom II, fragmenty dyskusji: K. Pomian, E. Shils, Ch. Taylor, s. 134; Buttiglione, J. Merecki: Europa jako pojęcie filozoficzne. Lublin 1996, s. 29—38.

² Zjednoczenie — integracja. Wg Lalande’a integracja oznacza „zacieśnienie wzajemnej zależności pomiędzy częściami organizmu żywego albo między członkami społeczeństwa”. Integracja jest zatem procesem jednoczącym społeczeństwo i prowadzącym do jego przemiany w harmonijnie funkcjonującą strukturę. Zakłada się stłumienie konfliktów oraz wytworzenie się solidarności. Słownik filozoficzny Lalande’a, cyt. za M. Duverger: *The Idea of Politics. The Uses of Power in Society*. (Idea polityki. O sposobach rządzenia społeczeństwem). London 1964, s. 163—172; J. Habermas wyróżnia: integrację systemową i polityczną. Por. J. Habermas: *Obywatelstwo a tożsamość społeczna narodów. Rozważania nad przyszłością Europy*. Warszawa 1993, s. 48.

- ³ K. Pomian przedstawia argumenty przemawiające za tym, że zaczątki idei jedności europejskiej sięgają czasów panowania Karolingów. Por. K. Pomian: *Europa i jej narody*. Warszawa 1992. Wg J.-M. Domenacha idea ta nie wywodzi się od Karola Wielkiego, lecz z europejskiego nihilizmu. Głosi on, że marzenie o niej narodziło się w czasach okupacji, najpierw w ruchu oporu, potem w Algierze, wreszcie w Paryżu i Bonn. „Jest owocem pewnej utopii, ale utopii realistycznej, skoro zakłada połączenie dwóch zwalczających się stron konfliktu siecią takich wspólnych interesów i struktur, z których później narodzić się miały nowe potrzeby, zwyczaje i uczucia”. Por. J.-M. Domenach: *Europa: wyzwanie dla kultury*. Warszawa 1992, s. 16.
- ⁴ M.S. Szymański: Tożsamość kulturowa młodych Polaków a zjednoczenie Europy. „Dziecko i Edukacja” 1993, nr 2, s. 37. M. Duverger uważa, że konflikt i integracja są ze sobą nierozzerwalnie związane. Nie zawsze można je od siebie odróżnić, ponieważ zmagania w obrębie danego ustroju są zarazem formą walki i formą integracji. Por. M. Duverger: *The Idea of Politics. The Uses of Power in Society*. (Idea polityki. O sposobach rządzenia społeczeństwem), cyt. wyd., s. 163—172. Wg Lalande’a zjednoczenie społeczeństwa wymaga stłumienia konfliktów, które je dzielą, natomiast społeczeństwo bezkonfliktowe nie jest naprawdę zintegrowane. Por. Słownik filozoficzny Lalande’a. (cyt. za): M. Duverger, cyt. wyd., s. 163—172.
- ⁵ J.-M. Domenach: *Europa: wyzwanie dla kultury*. cyt. wyd., s. 5.
- ⁶ Proces ten jest obecnie przedmiotem zainteresowania polskich elit politycznych, pragnących szybkiego członkostwa Polski w Europejskiej Wspólnocie Gospodarczej.
- ⁷ J.-M. Domenach: *Europa: wyzwanie dla kultury*. cyt. wyd., s. 31; Wł. Misiak: *Europa regionalna. Procesy autonomizacji i integracji*. Wrocław 1995, s. 25, 27.
- ⁸ M. Filipiak, C. Ritter: Jan Paweł II na temat Europy. Bibliografia adnotowana wypowiedzi: 1978—1995, Ku jednej zjednoczonej Europie (Do Prezydenta, Wiedeń 23.VI). OR pol. 9 (1988) nr 7, s. 20—21. (W:) R. Buttiglione, J. Merecki: *Europa jako pojęcie filozoficzne*. cyt. wyd., s. 209.
- ⁹ Jan Paweł II wzywa narody do odrzucenia ideologii przemocy, fanatycznego nacjonalizmu i nietolerancji. Budujcie Europę nadziei, wierną własnym korzeniom. (Przemówienie podczas czuwania wieczornego, Loreto, 9.IX), OR pol. 16 (1995), nr 11—12, s. 34—36. (W:) R. Buttiglione, J. Merecki: *Europa jako pojęcie filozoficzne*. cyt. wyd., s. 210.
- ¹⁰ A. Heller: *Podzwonne dla Europy?* (W:) A. Heller, F. Feher: *The Postmodern Political Condition*. Cambridge i Oxford 1988, cyt. za „Nową Res Publicą” 1993, nr 9, s. 10.
- ¹¹ Schemat procesów integracji kulturowej omówiony został w pozycji W. Decyk, S. Dubisz: *Zmiany polskich antroponimów w zbiorowościach polonijnych a procesy integracji kulturowej*. „Przegląd Humanistyczny” 1995, nr 2, s. 115—116.
- ¹² S. Nowak: *Pojęcie postaw w teoriach i stosowanych warunkach społecznych*. (W:) S. Nowak: *Teorie postaw*. Warszawa 1973, s. 73.
- ¹³ Jest to młodzież pogranicza kulturowego. R. Kantor: *Kultura pogranicza jako problem etnograficzny*. (W:) *Zderzenie, przenikanie kultur na pograniczach*. Opole 1988, s. 55. Pogranicze odnoszone bywa również do sytuacji psychicznej człowieka, zajmującej teren specyficzny (pogranicza kulturowego, religijnego, tradycji itp.). Por. A. Kłoskowska: *Stereotypy a rzeczywistość narodowej identyfikacji i przyswojenia kultury*. „Kultura i Społeczeństwo” 1993, nr 4, s. 41—42.
- ¹⁴ Wyniki prowadzonych na ten temat badań w ramach Społecznego Zespołu Badań Kultury i Oświaty Pogranicza kierowanego przez prof. dra hab. Tadeusza Lewowickiego zostały opublikowane w następujących pozycjach: T. Lewowicki (red.): *Poczucie tożsamości narodowej młodzieży*. Cieszyn 1994; J. Suchodolska: *Identyfikacja z regionem a plany młodzieży Pogranicza*. (W:) T. Lewowicki (red.): *Społeczności młodzieżowe na Pograniczu*. Cieszyn 1995, s. 41—48; J. Suchodolska: *Model Europejczyka w opinii młodzieży akademickiej Cieszyna*. (W:) T. Lewowicki, B. Grabowska (red.): *Społeczności pogranicza — wielokulturowość — edukacja*. Cieszyn 1996, s. 71.

- ¹⁵ Rozróżnienie to dokonane zostało przez M. Jastrzęb-Mrozicką. Por. M. Jastrzęb-Mrozicka: Zjednoczenie Europy — wyobrażenia młodzieży. (W:) Tolerancja i uprzedzenia młodzieży. Raport z badań. Wyd. Instytutu Filozofii i Socjologii PAN, Warszawa 1993, s. 88.
- ¹⁶ Ze względu na nieliczną grupę mężczyzn uczestniczących w badaniach nie uwzględniono grupy płci jako zmiennej istotnej pod względem statystycznym. Opracowanie to stanowi kontynuację badań, których część opublikowana została w pozycji: J. Suchodolska: Model Europejczyka w opinii młodzieży akademickiej Cieszyna. (W:) T. Lewowicki, B. Grabowska (red.): Społeczności pogranicza — wielokulturowość — edukacja. cyt. wyd., s. 69—75.
- ¹⁷ W Polsce prowadził je Pentor.
- ¹⁸ Obserwuje się również krytyczny stosunek społeczeństwa duńskiego (oraz jego elit politycznych) do Wspólnoty Europejskiej. Związany jest on z lękiem demokratycznego państwa przed ambicjami i podporządkowaniem ponadpaństwowym. (por. B. Świdorski: Europa czy demokracja? „Nowa Res Publica” 1996, nr 5, s. 25). Europeizacja Danii spowodowała nowe podziały społeczne. Tamże, s. 26.
- ¹⁹ Polacy zwracają uwagę na fakt, że nie tylko Polska skorzysta na zjednoczeniu z Europą, ale także wejście naszego kraju do Europy może dać Europie pewne korzyści. J. Kurczewski: Europa w drodze. „Nowa Res Publica” 1996, nr 5, s. 3. Przewiduje się, że „w ewentualnym referendum można się spodziewać tylko 5% przeciwników integracji Polski z Europą”. Tamże, s. 3.
- ²⁰ Otrzymane wyniki analiz korespondują z danymi otrzymanymi przez M. Jastrzęb-Mrozicką. Por. M. Jastrzęb-Mrozicka: Zjednoczenie Europy — wyobrażenia młodzieży. cyt. wyd., s. 94—95.
- ²¹ Ankieta sformułowana została przez Zespół Badaczy realizujących projekt pt. „Poczucie tożsamości narodowej i plany życiowe mieszkańców pogranicza”.
- ²² Wpływ Europy na życie osobiste rozumiane jest w tym kontekście jako wpływ na poziom życia oraz szczęście rodzinne badanych.
- ²³ Mówiąc o pograniczu narodowym autor ma na myśli pogranicze pomiędzy dwoma narodami (społeczeństwem polskim i czeskim). Życie w pasie przygranicznym, w warunkach pogranicza wyzwała nowe sytuacje, stawia przed młodzieżą nowe zadania, wymagania społeczne, wpływając tym samym na płaszczyznę światopoglądu badanych.
- ²⁴ Wyniki te nie sumują się do 100 ze względu na możliwość wielokrotnego wyboru odpowiedzi, dokonywanego przez młodzież.
- ²⁵ W kontekście zjednoczonej Europy demokracja staje się ideą europejską a nie uniwersalną. B. Świdorski: Europa czy demokracja? „Nowa Res Publica” 1996, nr 5, s. 27. Demokracja — może być rozumiana jako wytwór normatywny, jednak dla większości społeczeństw oznacza wyrażenie uogólniającego sprzeciwu wobec rzeczywistości nie tylko w jego wymiarze politycznym, ale także w wymiarze jego gospodarczej efektywności. Z badań przeprowadzonych w 1992 r. przez M. Ziółkowskiego wynika, że uznawana bywa często za warunek lub synonim dobrobytu (46% badanych), lub też utożsamiana jest z wolnością człowieka (18%). Por. M. Ziółkowski: Pragmatyzacja świadomości społeczeństwa polskiego. „Kultura i Społeczeństwo” 1994, nr 4, s. 22, 23. Por. też E. Ogrodzka-Mazur, J. Urban: Kształtowanie postaw demokratycznych w procesie edukacji młodzieży z Pogranicza. (W:) T. Lewowicki, B. Grabowska (red.): Społeczności pogranicza — wielokulturowość — edukacja. cyt. wyd., s. 125.
- ²⁶ Wyniki badań dotyczące myślenia młodzieży o Europejczyku omawia A. Nobis. Zob. A. Nobis: Być Polakiem a być Europejczykiem. Dynamika przemian struktur myślowych. „Kultura i Społeczeństwo” 1993, nr 4, s. 158.
- ²⁷ Szersze omówienie wyników badań można znaleźć w artykule J. Suchodolskiej: Model Europejczyka w opinii młodzieży akademickiej Cieszyna. cyt. wyd.
- ²⁸ Tamże, s. 72.

- ²⁹ T. Lewowicki: Problemy tożsamości narodowej — w poszukiwaniu sposobów uogólnionych kwestii poczucia tożsamości i zachowań z tym poczuciem związanych. (W:) M.M. Urlińska (red.): Edukacja a tożsamość etniczna. Materiały z konferencji naukowej w Rabce. Toruń 1995; Z. Bokszański: Tożsamość — interakcje — grupa: Tożsamość jednostki w perspektywie teorii socjologicznej. Łódź 1989; J. Kurczewska: Tożsamość kulturowa jednostki i kontrowersja ideologiczna. „Kultura i Społeczeństwo” 1990, nr 4; Z. Bokszański: Tożsamość jednostki. „Kultura i Społeczeństwo” 1988, nr 2; tamże: Obraz innych etnicznie a tożsamość narodowa. „Kultura i Społeczeństwo” 1995, nr 4; Z. Zaborowski: Tożsamość a świadomość człowieka. „Kultura i Społeczeństwo” 1987, nr 2.
- ³⁰ A. Kłoskowska odróżnia identyfikację od tożsamości, uznając, że identyfikacja odnosi się do poczucia silnych więzów jednostki z określoną zbiorowością. Tożsamość jest bardziej złożona, oznacza samowiedzę jednostki, autodefinicję „ja” wykraczającą poza indywidualne identyfikacje, w tym również identyfikację narodową. Por. A. Kłoskowska: Tożsamość i identyfikacja narodowa w perspektywie historycznej i psychologicznej. „Kultura i Społeczeństwo” 1992, nr 1, s. 138—139.
- ³¹ Świadomość narodowa. Praca zbiorowa R. Dyoniziak, K. Iwanicka, A. Karwińska, Z. Pucek: Społeczeństwo w procesie zmian. Zarys socjologii ogólnej, Kraków 1992, s. 129.
- ³² Wł. Anioł: Ethnos i euros. „Wiadomości Kulturalne” 1996, nr 8, s. 3.
- ³³ J. Habermas: Obywatelstwo a tożsamość narodowa. cyt. wyd., s. 17.
- ³⁴ Podobne wyniki prezentuje M. Jastrząb-Mrozicka. cyt. wyd., s. 114. 94% studentów wyraża aprobatę dla koncepcji zjednoczonej Europy. Wg badań OBOP-u z października 1995 r. — 84% Polaków oczekuje integracji.
- ³⁵ Por. A. Nobis: Być Polakiem a być Europejczykiem. Dynamika przemian struktur myślowych. cyt. wyd., s. 159; E. Nowicka: Polskość w świadomości młodzieży szkolnej i studenckiej. „Przegląd Polonijny” 1993, nr 1, s. 41.
- ³⁶ Koncepcję „poliwalencji” omawia A. Kłoskowska. A. Kłoskowska: Tożsamość i identyfikacja narodowa w perspektywie historycznej i psychologicznej. „Kultura i Społeczeństwo” 1992, nr 1, s. 140.
- ³⁷ J.-M. Domenach: Europa: Wyzwanie dla kultury. cyt. wyd., s. 71.